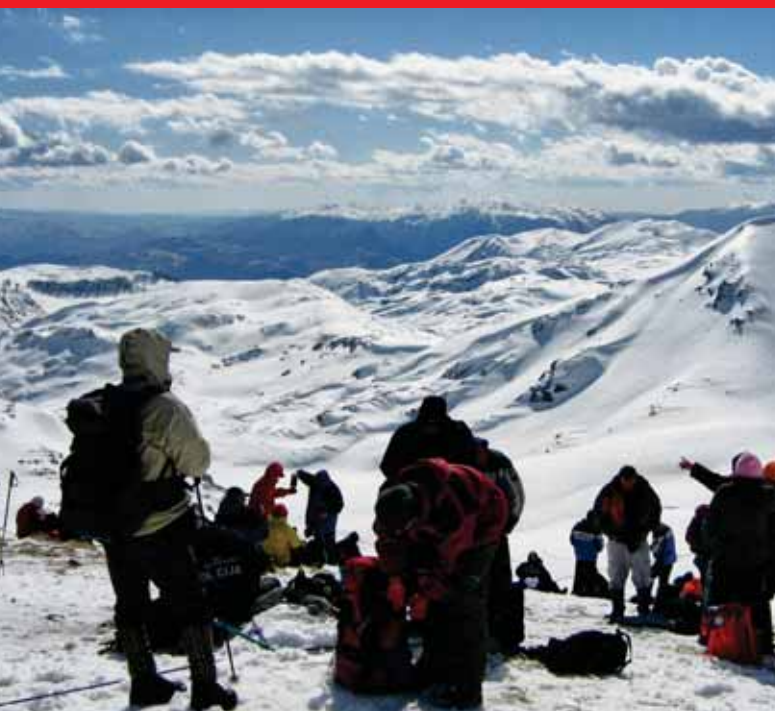

Kroz izletišta i parkove prirode

Za dobru pripremu vašeg izleta

Naučite odabrati i primjenjivati odgovarajuću ličnu opremu

Pokušajte savladati tehnike hodanja i objektivno procijenite svoju kondiciju

Naučite da na vrijeme uočite opasnosti u prirodi i načine kako da ih izbjegnute

U planinu nikada ne idite sami, a svaki izlet dobro isplanirajte

Planinarski domovi su vaša polazišta, odmorišta i ciljevi

Imajte na umu da se u svijetu 150 godina hoda samo obilježenim i utvrđenim itinererima

U prirodi boravi tako da po odlasku niko ne može pretpostaviti da je tu neko bio

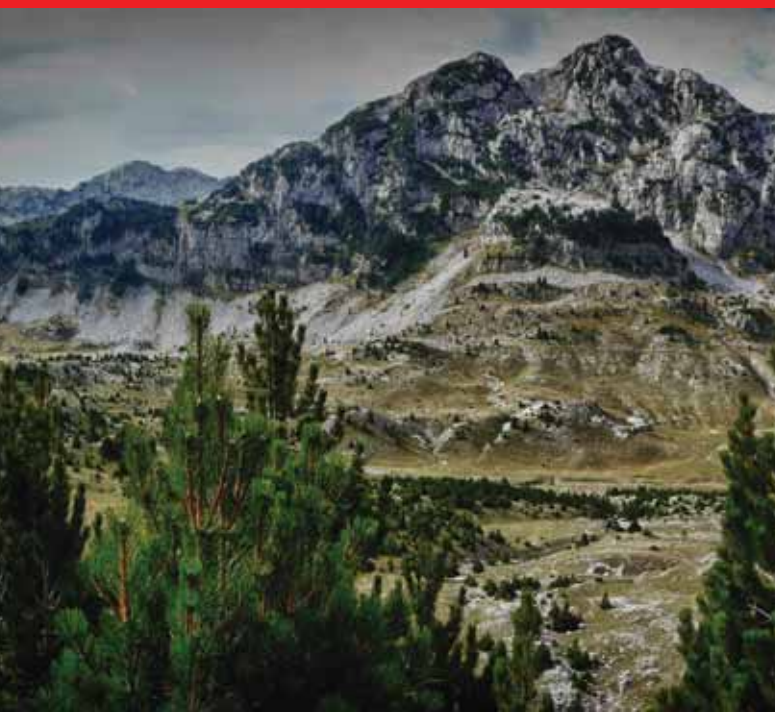
U ovom vodiču su navedene evidentirane prirodne i graditeljske vrijednosti od kojih su neke obilježene **zvjezdicom**
* kao ograničeno dostupne ili neuređene atrakcije

Sadržaj

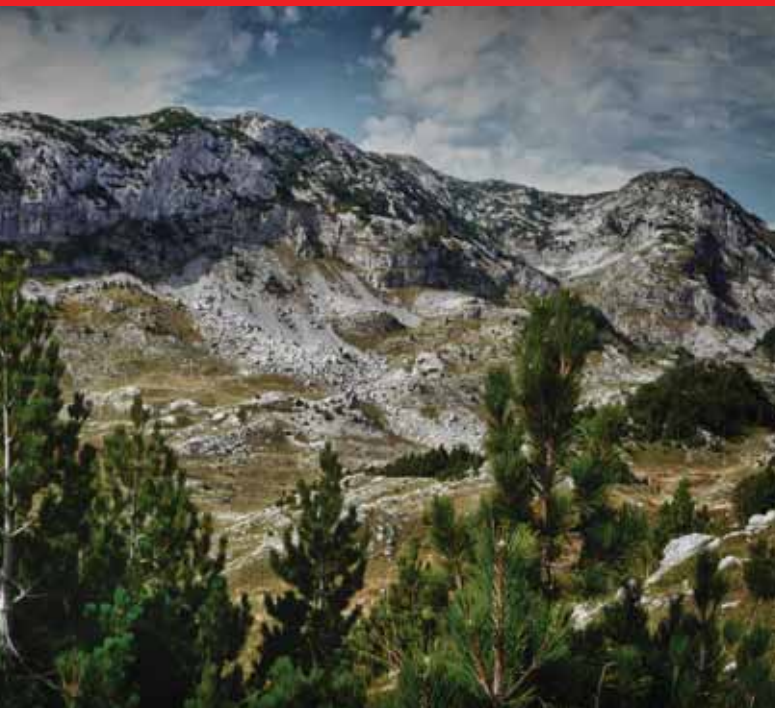
-
- 2 • Za dobru pripremu vašeg izleta
 - 4 • Dobrodošli u Bosnu i Hercegovinu
 - 6 • Bosna i Hercegovina
 - 8 • Raznolikost, hrana i voda
 - 10 • Sarajevska dolina-zima je ovdje kod kuće
 - 11 • Srce doline – grad Sarajevo
 - 14 • Parkovi Sarajeva i banja Ilidža
 - 16 • Spomenik prirode - Vrelo Bosne
 - 20 • Zaštićeno područje "Kanjon Miljacke"
 - 22 • Zaštićeni pejzaž (šuma-park) Trebević
 - 24 • Spomenik prirode - Skakavac
 - 28 • Olimpijske planine Bjelašnica i Igman
 - 32 • Selo Lukomir i kanjon rijeke Rakitnice
 - 35 • Foto safari, branje i skupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova
 - 36 • Prirodna cjelina Visočica sa Rakitnicom
 - 40 • Stećak
 - 46 • Mala planinarska top lista
 - 48 • Pećine
 - 52 • Pravila za ponašanje u prirodi
-

Dobrodošli u Bosnu i Hercegovinu

Bijaše dio Ilirije, koji sad Bosna se zove,
Divlja zemlja, ali bogata srebrenom rudom.
Tu se dugom brazdom nisu prostrana pružala polja,
Ni njive, koje bi obilnom rađale žetvom,
Nego surove gore, nego sure, nebotične stijene
I visoke kule na vrletnom stršecí bilu

Janus Pannonius (1434 – 1472)
poet, diplomata i biskup u Pečuju (Mađarska)

Bosna i Hercegovina

Sa obala rijeke Drine na istoku, zelene rijeke Une na zapadu, iz ravne Panonije na sjeveru i tačno iznad jadranskih plaža na jugu, dižu se velike planine koje čuvaju jedan drugačiji svijet, divnu i originalnu ljepotu, Bosnu i Hercegovinu.

Bosanskohercegovačke planine sa mnogobrojnim visokim vrhovima čine četiri petine teritorije države i dio su Dinarskog lanca sa morfologijom tla, biljnim i životinjskim vrstama jedinstvenim u Evropi. Lednička jezera, potoci i dijelovi ri-

jeka još uvijek bogati ribom, poseban su ukras i bogatstvo tih planina. Na malom prostoru odvijaju se začuđujući klimatski obrti. Dok su obronci prema unutrašnjosti pod debelim snježnim pokrivačem, na onim zagledanim u more cvjetaju kadulje, nar i bademi. U Bosni i Hercegovini se ukrštaju dvije velike florne oblasti: euro-sibirska i sredozemna, a prodire i treća irano-turanska što uzrokuje biodiverzitet (raznolikost) biljnog i životinjskog svijeta koji se može mjeriti samo sa tropskim oblastima.

Srce Bosne i Hercegovine je određište koje privlači mnogobrojnim neizbrisivim tragovima susreta naroda, običaja, religija, jezika i kultura. Ovdje se od prahistorije kopala i prerađivala ruda. Ime iz antičkih vremena, Argentaria, a potom Bosna srebrna, označavala je oblast gdje se vadilo gvožđe, srebro, olovo, zlato ili drugi metali.

Bogatstvo Bosne kroz historiju je nažalost često bilo predmet ljudske pohlepe. Putnik se neočekivano, među grmljem, može naći pred vratima skromne ili otmjenе kuće, kroz koja se ulazi u pustoš, u kojoj su slomljene ograde, urušeni bunari, a iz tragova nekada rascvjetanoga vrta strše goli zidovi zarasli nepristupačnim spletom trnja i drugih penjalica. U ovoj zemlji bujne vegetacije, dobroćudna majka priroda nastoji da sakrije tragove razaranja koja je učinila čovječija ruka.

U Dinarskim masivima nalaze se neistražene pećine, a na površini nepregledni pašnjaci i šume pa i prašume, kojih u Bosni i Hercegovini ima pet. Sve ove prirodne ljepote i bogatstvo su kao stvorene za uživanje, ne samo za alpiniste, planinare, speleologe, sakupljače, ribolovce, nego i za sve one koji traže ljepotu, odmor ili sport u prirodi.

Pohodeći planinarske staze, puteljke i bespuća, uspinjući se uz litice i vrleti, nailazimo na rimske ploče i miljokaze, karavanske kaldrme, ostatke utvrda i kula, nekropole i tajanstvene srednjovjekovne bosanskohercegovačke nadgrobne spomenike - stećke.

Planinski pašnjaci Bosne i Hercegovine mogu vas opiti divnim mirisom svojih aromatskih trava. Tradicionalno, pastiri kreću u proljeće na pašnjake u okolne planine. Tamo bi, kao i njihovi očevi, djedovi i preci, gradili katune, torove i kolibe i ostajali sve do dolaska zime. Uveče okupljeni oko vatre, pjevajući balade i pričajući drevne priče i legende, jedu tvrdi hljeb, kajmak i sir mirisa pašnjaka odakle potiču. Tako je bilo stoljećima i tako je i danas...

Raznolikost, hrana i voda

Direktni proizvod jedinstvene prirode Bosne i Hercegovine je hrana i izvrsna pitka voda. Kulinarska kulturna proizvodnja je elemenat kulturnog nasljeđa i identiteta Bosne i Hercegovine koja se ogleda kroz autentičnost i raznolikost ukusa što je svojevrsni povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Zbog visokog stepena različitosti ekosistema i pejzaža, kulturne raznolikosti i uticajima različitih civilizacija sa istoka i zapada, velikom broju originalnih ob-

lika pasmina životinja i sorti biljaka, genetička raznolikost Bosne i Hercegovine je nesagledivo bogata.

Antički bog Dionysos je svijetu ponudio autohtone vinove loze "Žilavku" od koje se proizvode vina bistra kao suza i "Blatinu", crvenu i gustu kao krv.

Vino se pije uz brojne nacionalne specijalitete sa Istoka i Mediterana; šiš-čevap, sogan-dolmu, lonac, japrak, pečenu janjetinu i teletinu, ribu... Prije toga se kao predjelo služi kajmak, odlični sirevi i suho meso.

Posebni eko tipovi povrća su tikve i bundeve iz roda Cucurbita, grahovi (*Phaseolus vulgaris*), kupusi iz roda Brassica, paprika (*Capsicum annum*), čuvene bamije (*Hibiscus esculentum*), lubenice semberke, dinje, te spektar sorti krompira... Raznolikost ekoklime je doprinijela velikom broju trešanja, šljiva, krušaka, jabuka, kao i višnji, kajsi-ja, breskvi, badema, malina, kupina, jagoda, ribizli...

Različita dekorativna flora (cvijeće) kra- si vrtove i obilje različitih oblicima ruža.

Mnoge pasmine životinja su vremenom postali zasebni ekotipovi od kojih se ističu: Bosanski brdski konj, krava Buša, Gatačko govedo, Hercegovački magarac, ovca Pramenka, Domaća balkanska rogata koza, svinja Šiška, psi: Bosansko-hercegovački pastirski tornjak i Bosanski oštrodlaki gonič barak, golubovi: prevrtači, srna (*C.c. grandis*), divokoza (*R.r. balcanica*), divlja svinja (*S.s. reiseri*), vuk (*C.l. kurjak*), kuna bjelica (*M.f. bosniaca*), mrki medvjed (*U.a. bosniensis*).

Posebna vrijednost Bosne i Hercegovine su raznoliki tradicionalni proizvodi pekarstva, mljekarstva, pivarstva, vinarstva kao i proizvodnja različitih vrsta sireva, koji su nastajali u različitim kulturnim sredinama kroz milenijum dugu multikulturnu tradiciju zajedničkog života. Iz iskustva "domaće" proizvodnje razvila se specifična industrija prehrambenih namirnica (turšija, "kisele" zimnice, osvježavajući napitci, pekmezi, bestilji...) i alkoholnih pića (hercegovačka lozovača, rakija "šljivovica", pivo od ječma i hmelja,

"himber" od domaćih jabuka, krušaka, šljiva...).

U "tajnovitim" procesima od najkvalitetnijeg mlijeka bosanskohercegovačkih krava, ovaca i koza, sa ispaša bogatim aromatskim travama, nastali su autohtoni sirevi kao što su: Travnički (Vlaški), Masni, Presukača, Sirac, Livanjski, Posni, Suhi ili mješinski punomasni, Svježi kiseli i sušeni kiseli, Zajednica, Basa, Kalenderovački, Tvrdi koziji, Bijeli koziji, Zarica, Urda.

U budućnosti koja je pred nama bogatstvo jedne zemlje će se mjeriti raznolikošću njenih biljaka i životinja. Dođite i vidite čuda prirode i uvjerite se u njene prirodne moći. "Vaša hrana neka bude vaš lijek, a vaš lijek neka bude hrana" – zabilježio je prvi liječnik svijeta, Hipokrat.

Sarajevska dolina - zima je ovdje kod kuće.

Sarajevska dolina je nastanjena još u prahistoriji i naselja su se mijenjala kroz protekle milenije. Prosječna nadmorska visina doline je preko 500 m sa vrhovima okolnih planina preko 2.000 metara.

„Od pamtivijeka u ovoj dolini su se sabirala različita lica svijeta onako kako se u prizmi sabiru rasute zrake svjetlosti...Kao kristalna kugla vraćare koja u sebi sadrži sve događaje, sve što bilo koji od ljudi može doživjeti, sve stvari i sve pojave svijeta; kao što Borgesov Alef u sebi pokazuje sve što je bilo, sve što će biti i sve što bi uopće moglo biti, Sarajevo u sebi sadrži sve što sobom konstituira svijet zapadno od Indije...”
– zabilježio je sarajevski književnik Dževad Karahasan.

Srce doline – grad Sarajevo

„Već kod utemeljenja, Grad su naseljavali ljudi iz tri monoteističke religije – islamske, katoličke i pravoslavne, a u njemu se govorilo turski, arapski i perzijski, bosanski, hrvatski i srpski, mađarski, njemački i italijanski.

Onda su pobožni vladari Ferdinand i Isabella protjerali iz svojih španjolskih zemalja Židove od kojih su se neki sklonili u Sarajevo, donoseći u taj grad četvrtu monoteističku religiju, novu kulturu, konstituiranu oko te religije i oko stoljeća lutanja, donoseći i nekoliko novih jezika.

Tako je Sarajevo postalo novi Babilon i novi Jeruzalem – grad nove jezičke pometnje i grad u kojem se jednim pogledom mogu obuhvatiti bogomolje svih vjera Knjige” – Dž. Karahasan.

Historijsko područje grada obuhvata prostor između Vratničkog bedema na Zmajevcu i Bijeloj tabiji do Marijin dvora po pravcu istok-zapad i od područja Koševskih parkova, Čekaluše i Vrbanjuše do Alifakovca i Skenderije po pravcu jug-sjever.

Historijsko jezgro obuhvata prostor od kapija na Kovačima do crkve na Marijin dvoru, u drugom pravcu užij pojas između ulica Džidžikovac, Mejtaš, Čemerline do poteza ulica H. Kreševljakovića i Franjevačka sa druge strane Miljacke.

Staro historijsko jezgro obuhvata područje Baščaršije sa kontaktnim zonama mahala Logavina, Kovači, Nadmlini, Alifakovac i Podbistrik.

Sarajevo baštini i dva nobelovca, rođenog Travničanina, sarajevskog mat-uranta i doktoranta Ivu Andrića, dobitnika nobelove nagrade za književnost i sarajliju Vladimira Preloga, dobitnika nobelove nagrade za hemiju.

Grad baštini jednog od najprevođenijih pisaca na svijetu, rođenog Tuzlaka, Mešu Selimovića i najvećeg hrvatskog pjesnika Tina Ujevića, ali i najvećeg pjesnika druge polovine XX stoljeća u Evropi, Mehmedaliju Maka Dizdara.... Sarajevski šahovski klub "Bosna" je četverostruki prvak Evrope što do sada nikome u histo-riji šaha nije pošlo za rukom.

Čuvena u regionu je muzička pop i rock škola, ali je još čuvenija, i to u svjets-kim razmjerama, filmska škola. Ne postoji veliko svjetsko filmsko priznanje, a

da ga sarajevski filmski reditelji nisu os-vojili. Napokon u Sarajevu su održane Zimske olimpijske igre. Sarajevo je 2017 godine, domaćin Evropskog zim-skog olimpijskog festivala za mlade – EYOWF.

U Sarajevu se gotovo preko cijele go-dine organiziraju razni festivali koji su zanimljive turističke atrakcije kao što su: Sarajevska zima (februar-mart), Međunarodna ulična trka „Vivicita“ (april-maj), Šahovski turnir „Bosna“

Tura 2 dana – Pješke kroz Sarajevo

Vjerovatno znate da je Sarajevo od početaka modernog turizma (druga polovina XIX stoljeća) jedna od četiri najveće turističke destinacije Balkana, uz Atinu, Istanbul i Dubrovnik.

Vidjećete – pješačka tura 1.

Staro orijentalno jezgro grada u kojem su se susrele i udružile velike kulture juga i sjevera Evrope, zapadnog i istočnog hrišćanstva, islama i judaizma, ali i imperije evropske historije.

Vidjećete – pješačka tura 2.

Zapadno-evropsko lice grada u kojem je nastalo štošta prvo na Balkanu, čak i u svijetu.

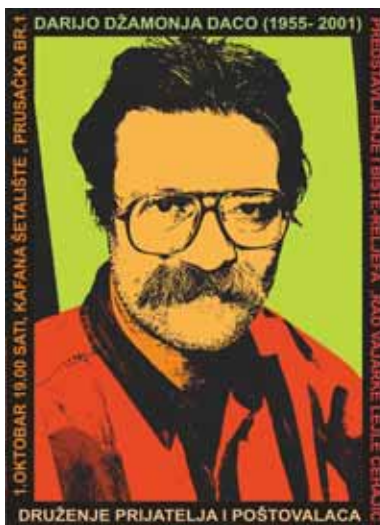
Vidjećete – pješačka tura 3. (foto safari)

Uspon starim kvartom Kovači do male vojne utvrde (Žuta tabija) ulicom Jekovac odakle se pruža iznimno lijepi pogled na grad ali i prilika slušanja ekumenističkog eha koji Sarajevo odašilje u eter (eho crkvenih zvona i eho ezana, islamskog poziva na molitvu).

(maj), Sarajevski dani poezije (maj), Evropski književni susreti (juni), Kids festival (juni), Bašćaršijske noći (juli), Međunarodni festival folklora (juli), Sarajevo film festival – SFF (juli), Teatarfest (septembar), Teatarski festival malih i eksperimentalnih scena – MESS (oktobar), JAZZ fest (novembar)...

Sarajevske kafane su sastavni dio kulture življenja u gradu i mjesta inspiracije. U njima su se začela najveća djela pjesnika, pisaca, muzičara, pozorišnih i filmskih kulturnih djelatnika...

Možda će se jednog dana na listi nematirijalne kulturne baštine naći i sarajevske kafane kao način i dio kulture življenja stanovnika grada.

Parkovi Sarajeva i banja Ilidža

Okolo današnje banje Ilidža utvrđene su naseobine čovjeka još iz neolita (III milenij p.n.e.). Očuvani su tragovi antičke banje i ime grada Kolonia Aquae S... (vjerovatno Sulfurae). Austrijski ministar Kalaj (Kallay) je posebno investirao u banju Ilidžu, sa namjerom da stvori svjetski poznato lječilište.

Od vremena kada je arhitekta Ćiril Iveković 1892. godine napravio projekat uređenja parkovskih površina na Ilidži, projektirajući krivoljaste oblike, park se neprestano proširivao. Otkupljivane su parcele Mejreme Svrzo, rođene Glodo,

Mustaj-bega Turhanije, Omer-bega Fadilpašića... i sađena su srednja i visoka rastinja četinara i listopadnog drveća sa Igmana i okoline.

Banja Ilidža je tako postala čuvena ne samo po svojoj sumpornoj vodi nego i po ljepoti prirodnog i izgrađenog ambijenta. Tu su dolazile i visoke ličnosti austrougarske uprave iz Sarajeva i Beča ali i najveći slikari monarhije. Milena Mrazović je zabilježila da je 1895. godine, A-U prestolonasljednik sa suprugom posjetio Vrelo Bosne.

Zabilježeno je da je 1893. godine, kada su vršena bušenja, novo vrelo za 24 sata izbacivalo 13.800 hektolitara vode, temperature 58° C. Po analizi dvorskog savjetnika dr. Ludwiga, koja je obavljena u Beču, voda obiluje Glauberovom soli, hloridom, kalcij bikarbonom i ugljičnom kiselinom. Vrelo na Ilidži po količini željeza nalik je na vodu vrela Ficoncella u Civitavecchiu (54° C) i ubraja se u najznačajnija topla vrela u Srednjoj Evropi.

Sve tadašnje poslove oko izgradnje skloništa na planinama, iznajmljivanje jahaćih i tovarnih konja, služba vodiča, propaganda i informacije, bili su skoncentrirani u banji Ilidži.

Ljekovite vode na Ilidži, atraktivni izvor rijeke Bosne i blizina Sarajeva bili su glavni razlog razvoja.

U krugu današnje zgrade Zemaljskog muzeja, pod rukovodstvom botaničara Karla Malyja 1912/13 godine, izgrađen je i botanički vrt u kojem se danas uzgaja preko 1.700 vrsta biljaka. Vrt Zemaljskog muzeja je stogodišnja oaza mira i ljepote u svim godišnjim dobima, ali je ipak najljepši u proljeće.

Sa ciljem očuvanja i obnavljanja parkova u Sarajevu, koji su pretrpili štetu u posljednjem ratu, preko 90%, kontinuirano se radi i na zaštiti stoljetnih stabala lipe u zoni rijeke Miljacke i na daljem izgrađivanju novih, po površini značajnijih zelenih površina, a već duži period obnavljaju se i grade nove rekreativne površine na Ilidži, Stojčevcu, Bentbaši, Vrelo Bosne, Betanija, Barice-Čavljak, Skakavac ..., kantonalno streljište Pašino brdo...

Spomenik prirode - Vrelo Bosne

Prostor Vrela Bosne je spomenik prirode površine 603 ha i predstavlja izvorišni dio rijeke Bosne, smješten jugozapadno od grada Sarajeva, ispod obronaka planina Igmana i Bjelašnice.

Područje Vrela Bosne je cjeloviti dio prostora Ilidža - Vrelo Bosne - Stojčevac, jer se svojim prirodnim i kulturnohistorijskim vrijednostima ovaj prostor neodvojivo povezan. I prema stvorenim vrijednostima ovo područje predstavlja cjelinu, posebno u turističkom, banjskom i rekreativnom smislu.

Atraktivnost ovog područja, koje privlači veliki broj posjetilaca, ogleda se u bogatstvu vode, termalnim vodama, šumama kao i brojnim dobrima kulturnohistorijskog naslijeđa.

Područje Vrela Bosne je prostor na kome se nalazi glavno izvorište pitke vode "Bačevo" za grad Sarajevo. Slivno područje izvorišta predstavljaju planine Igman i Bjelašnica. Na lokalitetu Vrela Bosne javlja se šest izvora i brojni tokovi, koji se spajaju u jedinstven vodotok,

označen kao Mala Bosna. Hidrološkoj raznovrsnosti šireg područja Vrela Bosne doprinose i vodotoci VečERICA i Stojčevac.

Specifične prirodne vrijednosti su:

Hidrološke: Vrelo Bosne, Vrelo Stojčevac, Sumporna banja Ilidža.

Hortikulture: Velika aleja, Banjski park Ilidža.

Graditeljske vrijednosti:

Arheološki lokaliteti: naselje Ilidža, Crkva nekropola Vrutci, Crkvište-Plandište.

Nekropole i groblja: stećci – 3 cjeline (hotel Austrija, Glavogodina, Vrutci), jedna cjelina nišana u Glavogodini

Pojedinačni objekti: most na Plandištu.

Na prostoru Vrela Bosne stanište je našlo (djelomično uz pomoć čovjeka) preko 26 različitih biljnih zajednica. Kao rezultat dosadašnjih istraživanja na širem prostoru Vrela Bosne registrirana je velika raznolikost grmlja i drveća, kao i zeljastih biljaka. U sastavu drveća dominantne su kultivirane i zasađene vrste u parkovima i alejama ali i samonikle vrste.

Broj životinja registriranih na ovom području (u vodenoj i kopnenoj sredini) prati visoku raznovrsnost biljnog pokrivača. Prema dosadašnjim podacima konstatirano je 20 vrsta sisara koji su jednim dijelom vezani za padine Igmana. U sastavu riba dominira autohtona vrsta potočne pastrmke koja je više vezana za prostor Male Bosne do Plandišta, a pored njih je kalifornijska pastrmka i lipljen koje su alohtone, ali su se dobro adaptirale na ovaj dio vodotoka. U sastavu beskičmenjaka

konstatiranih u vodenim ekosistemima zastupljene su endemične vrste račića (dvije) i insekata (tri) koje su svojim larvenim periodom vezane za vodu, a kao odrasli žive na obalnoj vegetaciji.

Most na Plandištu (Rimski most)

O ovom mostu se obično govori kao o mostu u Plandištu, mostu u polju, a često se spominje i naziv rimski most. U starim dokumentima iz srednjeg vijeka spominje se kao "Bosna basi kuprisi" ("most kod izvora Bosne"). Naziv rimski most prvenstveno je baziran na uzidanim detaljima sa rimskih građevina koji su nađeni na mostu. Ti detalji su vjerovatno sa rimskih nadgrobnih ploča, što su često korištene i kao građevinski materijal.

Most je zaštićeni spomenik kulture.

Područje Stojčevca

Padine Stojčevca povezane su sa Vrelom Bosne alejom koju sačinjavaju platani, hrast lužnjak i lipe. Na samom prostoru koji je oivičen sa padinama Igmana nalaze se parkovi sa 49 vrsta drveća, a u sastavu grmlja različite vrste divljih ruža, malina i kupina čiji cvjetovi doprinose ukupnom pejzažnom ugođaju.

U današnje vrijeme kada je većina objekata još devastirana došlo je do izrastanja samoniklih korovskih biljaka. Vodni ekosistemi su predstavljeni potokom Stojčevac koji nizvodno u centru formira stajaći ekosistem u vidu bare ili jezera. Lokalitet Stojčevca je prije rata spadao u jedan od ljepših i uređenijih prostora u gradu, te je bio značajan turističko-rekreativni i izletnički centar.

Vrutci

Ovo područje je značajno arheološko nalazište. Na ovom lokalitetu je u drugoj polovini 9. ili u prvim desetljećima 10. stoljeća podignuta crkva posvećena svetom Stjepanu Prvomučeniku. Građevina je predromanička, a datiranje je izvršeno prema nalazima dijelova crkvenog namještaja. Posjed je zajedno sa podignutom crkvom darovan bosanskom biskupu prilikom osnivanja Biskupije u drugoj polovini 11. stoljeća.

Crkva se spominje u povelji Bele IV iz 1244. godine. Tokom stoljeća je jednom pregrađivana, a srušena početkom 14. stoljeća. U njenim ruševinama i oko njih formirana je nekropola od oko 80 stećaka.

Velika aleja

Aleja vodi od banje Ilidža do izvora rijeke Bosne u dužini od 3,5 kilometra, sa fijakerskom atrakcijom starom preko 120 godina, i sjajno je mjesto za šetnju, vožnju biciklom i džoging.

Aleju sačinjava 726 stabala javorolisnog platana, sađenih u dva reda 1892. godine, te desetine stabala divljeg kestena koji su sađeni 1888. godine.

Cilj posjete je doživljaj prirode sa atraktivnim izvorima i jezerima gdje obitavaju labudovi, najprepoznatljiviji simbol Vrela Bosne. Područje je opremljeno parkovskim mobilijarom za boravak u prirodi, te igralištem za djecu. Ugostiteljske usluge trenutno pruža restoran "Labud". Područje je pješački povezano sa područjem Stojčevac.

Prošetajte parkom prirode Vrelo Bosne i nemojte u jednom gutljaju popiti bosansku kahvu. Običaj nalaže da se polako pije, malim gutljajima, sa namjerom da se što duže pije, ali nikada ne napije.

Nastanak kočije i fijakera

Vjeruje se da je kočija nastala u vremenima kada je čovjek otkrio točak. Starokineske, sumerske i egipatske

legende spominju kočije. Homer pjeva o kočijama ispod mitskog opsjednutog grada Troje.

Heron iz Aleksandrije je opisao napravu za mjerenje pređenog puta kočije.

Kočije onakve kakve danas poznajemo su se prvi put pojavile polovicom XV stoljeća u mađarskom mjestu Kocshu (tako su dobile ime kočije), a u mondenom Parizu mogle su se sredinom XVII stoljeća iznajmiti ispred gostionice Saint Fiace (i tako su dobile ime fijaker).

Tradicija turističke vožnje fijakerima Velikom Alejom, sa malim prekidima (ratovi), traje u kontinuitetu preko 120 godina i u tom smislu ilidžanska atrakcija je jedinstvena u Evropi.

Zaštićeno područje "Kanjon Miljacke"

Posmatrač koji prelazi Šeher Ćehajinu ćupriju (preko puta stare gradske Vijećnice, na krajnjem istoku Sarajeva), i koji se na njoj zadrži jedan trenutak, u prilici je da doživi jedinstvenu povezanost grada Sarajeva sa prirodom.

Veoma rijetko u svijetu se tako naglo, bez predgrađa, ulazi ili izlazi iz velikog grada. Valja znati da su lokaliteti za doživljaj jedinstvene povezanosti Sarajeva sa prirodom i vidikovci na Spomen parku Vraca, Žutoj tabiji, Zmajevcu...

Zaštićeno područje „Kanjon Miljacke“ započinje nekoliko stotina metara uzvodno od Vijećnice i obuhvata ušće Mošćanice i Lapišnice, kraških riječica koje se ulijevaju u Miljacku.

Uzvodno od Kozije ćuprije padine Trebevića i Gradine postaju veoma strme tako da kanjon postaje uzak i dubok. Nadmorska visina na nivou rijeke Miljacke je 570 m n/v, vrh Trebevića je 1.629 m, a Gradine oko 1.100 m.

Aleja ambasadora...

...je šetalište koje vodi od Bentbaše do nacionalnog spomenika Kozija ćuprija. Duž šetališta je do sada 113 ambasadora posadilo lipe.

Kozija ćuprija...

...jedini most na Miljacki sačuvan u izvornom obliku je i jedan od najznačajnijih spomenika kulture u Bosni i Hercegovini.

Most je vjerovatno zadužbina Mehmed-paše Sokolovića (veliki vezir 1565-1579). Smatra se da je poslije gradnje mosta u Višegradu (Svjetska kulturna baština UNESCO) jedan učenik najvećeg arhitekta svijeta Mimar Sinana sagradio most na Žepi, a drugi Koziju ćupriju. Koza je u Evropu došla iz Mezopotamije. Širenjem Osman-skog carstva širila se i stara trgovina kozama. Idealno stanište i dobra ispaša pred tada najvećim gradom u Bosni je bio predio Jarčedola, a vjerovatno i veliko trgovište kozama. Nesporno je da se po istoj životinji nazvalo i selo (Jarčedol) i most ispod njega. Slični toponimi u Bosni i Hercegovini su planina Kozara i mjesto Kozarac.

Klimu ZP Kanjon Miljacke, karakteriziraju topla ljeta i dosta duge i hladne zime. Srednje godišnje temperature područja su u pravilu nešto više u odnosu na područje grada i iznose oko 10° C. Smanjena cirkulacija zraka, visoke temperature, relativno niska vlažnost vazduha, u ljetnim periodima, uvjetuju stvaranje tzv. fenskih struja koje rezultiraju oblicima izmjenjene

submediteranske i stepske klime. To potvrđuju i staništa brojnih submediteranskih i stepskih vrsta biljaka pa i čitavih zajednica.

Zbog djelovanja više specifičnih ekoloških faktora tok rijeke Miljacke u dužini od 5-6 km predstavlja endemno područje, odnosno refugij flore i faune sa centrom u regionu Da Rive i ušća Mošćanice u Miljacku.

Zaštićeno područje ima površinu od 147,7 ha i za ovo područje nije određena institucija za administriranje i upravljanje. Posjete ovoj zoni su individualnog karaktera. Najveći broj posjetilaca se okuplja u široj zoni Kozije ćuprije i to vikendom.

Pristup području je Alejom ambasadora od Muzej kuće na Bentbaši do Kozije ćuprije.

Vidjećete:

Dio stare rekreativne zone grada nazvanog Bentbaša (turski Velika brana), Muzej kuću „Aleja ambasadora“, Dio ZP Kanjon Miljacke, nacionalni spomenik Koziju ćupriju...

Zaštićeni pejzaž (šuma-park) Trebević

Velikim akcijama pošumljavanja u vremenu Austrije i bivše države SFRJ obuhvaćena je posebno oblast planine Trebević. Smatra se da je toponim Trebević izveden iz riječi trebište što je naziv za staroslavenski žrtvenik.

Valja znati da većina starih gradova (utvrđenja) u Bosni i Hercegovini vuku porijeklo još iz prahistorije, iz vremena Ilira. Tako je i sa mnogim toponimima. Stari hroničar Sarajeva Mula Mustafa Ševki Bašeskija (1746-1804) spominje izlaske cehovskih zajednica na Trebević radi godišnjih proslava.

Pod vrhom Trebevića, u vremenu A-U monarhije, na mjestu zvanom Sofe, gradi se prvi planinarski dom 1896. godine. Na Dobrim vodama na Trebeviću 1907. gradi se planinarsko sklonište. Između dva svjetska rata (1932) Društvo planinara „Romanija” gradi Dom kralja Petra na Ravnama na Trebeviću. U vremenu bivše države (SFRJ) izgrađena je žičara (1959) kao i niz objekata, pansiona, planinarskih domova, bob i sankaska staza, alpinetum... koji još uvijek čekaju obnovu.

Cijelo područje planine je bezbjedno za izletnike, a u toku je izgradnja nove žičare.

Kulturno društvo „Napredak“ iz Sarajeva je izgradilo sjajan planinarski dom sa cca 60 kreveta.

Smatra se da je Trebević posljednje stanište snježne voluharice koja je izumrla u ostalim krajevima BiH. Na Trebeviću se mogu očekivati brojne vrste ptica karakteristične za borealnu zonu kao što su: škanjac, šumska sova, veliki djetlić, žuna, šojka, kukavica, lještarka, više vrsta sjenica, zelendura i mnogih drugih. Trebević je veliki potencijal za birdwatching.

Prirodna cjelina Trebević i Jahorina...

... su dijelovi većih cjelina u RS-u i reducirani su administrativnom Dejtonskom granicom što objektivno usporava obnovu. Do sada evidentirani lokaliteti prirodnih vrijednosti su: izvor Košuta, izvor Crne rijeke, izvor Gučina i pećina u Delijašu na južnoj Jahorini (Kanton Sarajevo)*.

Jahorina obiluje zavidnim biodiverzitetom flore i faune. Zavod za zaštitu kulturno-istorijskog naslijeđa Republike Srpske je evidentirao oko 1006 vaskularnih biljaka od kojih su 15% endemične.

Olimpijska planina Jahorina raspolaže sa osam žičara i ski liftova i preko 20 km skijaških staza sa kapacitetom ski liftova od 8.000 skijaša na sat. Jahorina i Bjelašnica su stara evropska skijališta

još od kraja XIX stoljeća. Na Jahorini i Palama (RS) djeluje 21 hotel i pansion sa oko 1.700 ležaja i u ponudi je oko 3.500 ležaja u planinskim kućama.

Jedna od najljepših hodačkih staza na planini Trebević je „Šumska staza“ koja vodi od Lovačke kuće na Brusu preko Dobrih voda i Alpinetuma do vrha planine odakle se pruža zadivljujući pogled na grad i okolne planine.

Vidjećete

Najljepšu olimpijsku planinu – Trebević, najljepšu hodačku stazu (Šumska staza), veličanstveni pogled na sarajevske planine... Napokon, nagrada ambicioznim izletnicima, šetačima, je mogućnost kušanja čuvene pite zeljanice u Lovačkom domu na Brusu.

Spomenik prirode - Skakavac

Vodopad Skakavac je visine 98 m i smješten je u pejzažu izuzetne ljepote.

Krajem 2008. godine otkriveno je značajno nalazište stećaka na lokalitetu Babin potok koje datira iz XIII i XIV stoljeća. Tu su i dva pravoslavna groblja, staro muslimansko groblje i na nekoliko lokaliteta srednjovjekovne nekropole stećaka. Duboko u šumi, na dijelu zvanom Babin potok, u blizini izletišta Skakavac, pronađeni su ostaci nišana starih više od 500 godina. Utvrđeno je da je riječ o nišanima prelaznog perioda koji liče na one klasične osmanske, a bili su među

prvim nišanima na ovom području. Posjetioci pored jednog od jedinstvenih vodopada u Evropi (po položaju vodopada od 1.136 m n/v) imaju priliku vidjeti i ove vrijedne kulturnohistorijske spomenike.

Na ovom prostoru konstatovano je oko 1.500 viših biljaka, kao i visok procenat vrsta endemičnog karaktera. Takođe je potvrđeno prisustvo niza interesantnih i veoma rijetkih vrsta biljaka.

Na ovom području dominiraju smrčevo

- jelove šume, Abieti-Piceetum illyricum i bukovo-jelove šume sa smrčom, Abieti-Fagetum illyricum .

Šire područje vodopada Skakavac je stanište nekoliko stotina ljekovitih, aromatičnih, i vitaminskih biljaka, među kojima se naročito ističu trava od utrobice *Gentiana asclepiadea*, ukras mezofilnih šuma i šikara, veoma ljekovita, ali i ugrožena vrsta, jetrenjaka *Anemone hepatica*, sve ugroženija vrsta termofilnih šuma i šikara, te i mnoge druge.

Područje karakteriše i veliko bogatstvo vrsta gljiva, među kojima su većinom jestive i ljekovite vrste poput martovke *Hygrophorus marzuolus*, đurđevače *Tricholoma georgii*, smrčka *Morchela conica*, lisičarke *Cantherulus eybarius*, sunčanice *Macrolepiota procera*, bukovače *Pleurotus ostreatus*, vrgnja *Boletus edulis*, gnoištarka *Coprinus commatus* i drugih. Osim jestivih mogu se naći i neke otrovne kao što su vrste iz roda pupavki *Amanita* sp, brašnjača *Clitocibe* sp, te ludara *Boletus satanas*.

Od glavnih vrsta divljači koje obitavaju na ovom prostoru su: srna, divlja svinja, medvjed, zec, lještarka, vuk, lisica, divlja mačka, jazavac, kuna, te brojne vrste ptica.

Skoro sve planine u okolini Sarajeva su pretežno izgrađene od krečnjaka i vulkansko sedimentnih tvorevina.

Od klisura i kanjona najznačajnije su klisure Babinog potoka, Stublinskog potoka, Peračkog potoka, potoka Sušice, potoka Jasikovca i drugih uglavnom kraćih vodotoka.

Od stijena svojom konfiguracijom dominiraju: Skakavac, Crvene stijene, Uževica, Kečina stijena, Sušica, Bijela stijena, Vranjska stijena, Kozjača, a od pećina evidentirane su Kečina pećina, koja je teško pristupačna, te pećina pod Uževicom.

Područje je i sa hidrološkog aspekta vrlo specifično po brojnim izvorima, potocima, manjim rječicama i ponorima. Najuzvodnije u obuhvatu nalazi se Babin potok koji, nakon uliva desne pritoke Lješnice, prerasta u Perački potok. Njegove desne pritoke su Sušica, Jasikovački potok, i Jasikovica, a lijeve Miljevački potok, Sejinovački potok i potok Skakavac. Nizvodno od sela Perca, Perački potok prelazi u rijeku Vogošću.

Svakako najveću vrijednost ovom prostoru daje vodopad Skakavac, koji je visine 98 m, te se ubraja među najveće vodopade u Bosni i Hercegovini. Vodopad se nalazi na visini od 1.136 m n/v i po tome predstavlja rijetku prirodnu atrakciju. Posmatrano sa hidrogeološkog aspekta, ovo područje je specifično po nakupinama sedre, koja se nalazi uz korito potoka Skakavac, što ukazuje da je u geološkoj prošlosti kroz dolinu potoka proticala znatno veća količina vode od sadašnje. Osim ovih vodotoka među osnovne vrijednosti spadaju i brojna vrela, gdje treba napomenuti vrelo Bukovik, vrela ispod Bukovika, vrela ispod Vranjske stijene, vrela ispod Stublina, peračko vrelo, vrelo Skakavac...

Područje pruža izvanredne uslove za planinarenje, brdski biciklizam i razne vrste ekstremnih sportova, a opremljeno je planinskim mobilijarom za boravak u prirodi, odmor i relaksaciju cijele porodice.

Cijeli širi predio nalazi se pod cvjetnim planinskim pašnjacima i značajnim područjima pod crnogoričnom i dijelom mješovitom šumom. Ovo područje je od davnina bilo rado posjećeno izletišta građana Sarajeva. Neke staze i

planinarski putevi su markirani, a neke nisu. Cijelo područje je bogato manjim vodotokovima i izvorima.

Planinari su nakon posljednjeg rata ponovo izgradili planinarski dom Bukovik, a na južnim padinama, na Čavljaku, izgradili su dva nova doma. Na potezu od Barica do Čavljaka nalazi se više ugostiteljskih objekata i lovački dom.

Na području Crepoljskog, u neposrednoj visini vrha, nalaze se dva ugostiteljska objekta i lovački dom. Na području Crepoljskog (RS) u ponudi je više objekata i etno/eko sela kao što je eko kuća „Radonja“ u Borinom Dolu, etno selo Vučija Luka, Ekofutura...

Preko Bukovika i Crepoljskog vode dva transferzalna planinarska puta kojima upravljaju planinarska društva Džemal Bijedić i Centar iz Sarajeva. Zbog većeg broja izgrađenih makadamskih i šumskih puteva područje je pogodno za vožnju brdskim biciklima.

Dom na Skakavcu se neće obnavljati odlukom Vlade Kantona Sarajevo zbog zaštite ovog područja. Ispred ruševine je mali bazen koji je nekada služio za rad mini elektrane koja je strujom snabdijevala dom. Kroz valu protiče Skakavački potok koji izvire cca 100 metara iznad ostataka starog doma, a nekoliko stotina metara dalje voda potoka se obrušava u duboki klanac Peračkog potoka. Količina vode koja se obrušava je relativno mala, a najveća je u proljeće.

Od bivšeg doma vodi markirana staza (cca 5 min) do vidikovca sa kojeg se vidi vodopad i klanac. Vidikovac se nalazi na ivici litice i potreban je oprez, posebno u zimskim uvjetima. Za one koji žele potpuni doživljaj vodi staza (cca 20 min.) do podnožja vodopada.

Od Skakavca se može nastaviti dalje:

- U Nahorevo (700 m) preko vrha Bukovika i stećaka, markiranom stazom (cca 3,00 sata)
- Na vrh Bukovika (1.534 m) od izvora Skakavačkog potoka, markiranom stazom strmom jarugom do čaira sa kolibama (vrela sa koritom), dalje stazom prema planinarskom domu Bukovik, a prije doma skernuti na vrh (cca 1,00 sat).
- Na vrh Crepoljsko (1.524 m) pored doma Bukovik, markiranom stazom (cca 2,00 sata). Ovim pravcem može se i u Sarajevo preko Barica (cca 3,00 sata).
- Općina Vogošća razvija mrežu planinarskih staza sjeverozapadno od zaštićenog područja i Peračkog potoka koje imaju konekciju sa područjem Skakavac.

Na području Donje Biosko na broju 28. Djeluje konjički klub „Djeca vjetra“ koji nudi školu jahanja, terensko jahanje, streličarstvo... uz smještaj i domaću tradicionalnu kuhinju.

Više na www.arapskikonji.com

Olimpijske planine Bjelašnica i Igman

Planine su od davnina bile išarane pješačkim stazama. Tim stazama su ljudi izlazili na planinu sa svojom stokom da koriste njene pašnjake ili da sijeku šumu za svoje potrebe. Ti putevi su bili vrlo teški. Planine su do renesanse smatrane «đavoljim prebivalištem». Običaj izlaska na planinu u Bosni i Hercegovini postoji od pamtivijeka.

Sačuvao se predhrišćanski, staroslavenski običaj izlaska južnih slavena od Makdonije do Slovenije na planinu, u prirodu, za sv. Iliju gromovnika/Peruna 02.av-

gusta (Ilinden-Iljin dan-Alidžun), koji je posvećen kultu Sunca.

Dinarsko gorje u dužini od 300 km., kojem pripadaju i planine oko Sarajeva, predstavlja granicu uticaja mediteranske i kontinentalne klime, ali i vododjelnicu jadranskog i cromorskog sliva (prevoj Hojta između Treskavice i Bjelašnice).

Sukobljavanja različitih vazdušnih masa sa juga od mora i hladnih sa sjevera uzrokuju česte promjene vre-

mena i u zimskom periodu velike snježne padavine. Zbog ovakvih osobina na vrhu Bjelašnice (2.067 m n/v) je još 1894. godine, izgrađena visinska meteorološka opservatorija, prva takve vrste na Balkanu, a druga u Evropi. Iz te godine datira i jedna od prvih fotografija skijaša.

U Sarajevu se 1892. godine, osniva Bosanskohercegovački turistički klub, a 1905. u Sarajevu je formirano i društvo «Priatelj prirode» kao podružnica društva iz Beča. Da bi se zadovoljile potrebe planinara, lovaca, skijaša, ribolovaca, geografa, biologa i drugih znatiženjnika grade se i prvi planinarski domovi (1896).

Osim na Jahorini i Bjelašnici grade se domovi i na Prenju, Treskavici, Plivskom jezeru...

Babin Dol na Bjelašnici

Na prostoru Babina Dola i Ravne Vale na Bjelašnici nalazi se jedinstveni prašumski rezervat, neprocijenjive vrijednosti za šumarska, faunistička, floristička i vegetacijska istraživanja. Heroji ove doline su još iz vremena XIV ZOI '84 u alpskim disciplinama za muškarce.

U najatraktivnijoj alpskoj disciplini spustu, pobjednik je bio Amerikanac Vilijam Bil Džonson drugi je bio Švicarac Peter Miler, a treći Austrijanac Anton Štajner.

U disciplini veleslalom predosjećalo se da se sprema nešto veliko. Pred trideset hiljada gledalaca i milijardu gledalaca širom svijeta, uz tv ekrane, pobjedio je Švicarac Max Julen, drugi

je bio Jugosloven Jure Franko, a treći Austrijanac Andreas Vencel. U disciplini slalom prvo i drugo mjesto su podijelili Amerikanci, braća Fil i Stiv Mer, a treći je bio Francuz Didie Bouve. Centar raspolaže sa osam žičara i ski liftova i oko 17 km skijaških staza. Urađeni su urbanistički planovi i dovedena je kompletna infrastruktura: putevi, električna energija, optički kablovi, vodovod, kanalizacija, plin... Na području skijališta djeluje više restorana, nekoliko hotela i veliko apartmansko naselje. U ponudi su skijanje, snowboard, noćno skijanje, sankanje, ski trčanje, paraglajding, škola skijanja i boardanja..., vožnja planinskim biciklima, raznim četvoročekašima, pješačenje...

Veliko Polje na Igmanu

Prostrani plato Velikog Polja, na planini Igman je olimpijsko borilište za Nordijske discipline ali po klimatskim karakteristikama ova dolina je jedinstveni inverzioni fenomen (lokalitet Mrazište).

Na padinama planina okolo sarajevske kotline temperatura u prosjeku opada 0,6 stepeni C na svakih 100 m. nadmorske visine. U stabilnim vremenskim periodima, kada je visok pritisak, dešava se obrnuta pojava, nazvana toplotna inverzija. Tada se u kotlinama stvara "jezero" hladnog zraka (što je najčešće praćeno pojavom magle), dok na obodima planina preovladava vedro i sunčano vrijeme, pa je temperatura viša i za 2-4° C od temperature u kotlini. Ova pojava je moguća u toku cijele godine.

Ovakvi klimatski uslovi su omogućili osnivanje farme srebrenih lisica, koje su se uzgajale na ovoj klimatski inverzionoj dolini do pred II svjetski rat (farma lovočuvara Mozera). U ovoj dolini je zabilježena najniža temperatura u BiH, u januaru, 1963. godine, i iznosila je -43,5° C. Zanimljivo je da je nekoliko desetina kilometara vazdušne linije, južnije, u Mostaru, zabilježena u julu 1901. godine, najviša temperatura u BiH od +46,2° C.

U Sarajevu je rekord u pogledu najviše temperature zabilježen u avgustu 1946. Godine, i iznosio je $+40^{\circ}\text{C}$.

U klimatski inverzionoj dolini Veliko Polje na Igmanu na visini od cca 1.200 m, rastu zimzelene četinjače (jele, smreke i borovi), a na višim dijelovima planine na visinama oko 1.550 m/n.v. raste mješovita šuma sa listopadnom bjelogoricom (bukve, javorovi...) što je vidljivi dokaz da je u dolini znatno hladnije.

Na Velikom Polju na Igmanu 8.marta 1931 godine, održano je prvo zvanično takmičenje Sarajevskog zimsko-sportskog podsaveza, u trčanju na 30 km.

Iste godine na takmičenju na Jahorini prvi put nastupaju i žene u zvaničnoj konkurenciji. Pobjednica je bila Abida Karahasanović-Kadić.

Sportski heroj ove doline je "snježna kraljica", Maria Liisa Hämäläinen iz grada Simple u Finskoj, koja je na olimpijskim igarama u Sarajevu osvojila četiri medalje i to tri zlatne i jednu bronzanu medalju (5,10 i 20 km i u trci štafeta). Snježna kraljica je umjesto krune, na glavi imala trorogu plavo-bijelu laponsku kapu i umjesto žezla podignute drvene skije.

Planine Igman i Bjelašnica raspolažu sa oko 53 km staza za Nordijske discipline (zimski ski trčanja) i oko 160 km obilježenih staza za planinski bicikl. U ponudi je bebi ski lift, hostel Feri i apart hotel Borik.

Malo Polje na Igmanu

Malo Polje na Igmanu je u vremenu olimpijskih igara bilo borilište u ski skokovima. Pred 30.000 gledalaca na takmičenju (1984 godine) na 70-metarskoj skakaonici, pobjedio je Jens Vajsflog, drugi je bio Mati Nikenen, a treći Jari Puikonen.

To je tek bio uvod u veliki spektakl. Na 90-metarskoj skakaonici pred 80.000 gledalaca i svjetskim tv auditorijumom sa skokom i rekordom skakaonice od 116 metara, pobijedio je finac Mati Nikenen i time postao heroj smučarskih skokova ZOI '84. Drugi je bio Jens Vajsflog, a treći Čehoslovak Pavel Ploc.

U ponudi je jedna dvosjedežnica, bebi ski lift, kafe restoran na skijalištu i dva planinarska doma.

Selo Lukomir i kanjon rijeke Rakitnice

Prirodna cjelina rijeke i dijela kanjona Rakitnice je rezervat prirode, površine 1.988 ha unutar Kantona Sarajevo koja sadrži ambijentalnu cjelinu - selo Bobovicu.

Na južnoj strani planine Bjelašnice, izvan Kantona Sarajevo, u općini Konjic (HNK), nalazi se Zaštićeni kulturni pejzaž, selo Lukomir. U toku zimskih mjeseci selo je zavejano snjegom i nedostupno. Zimi u selu danas živi svega nekoliko stanovnika, ali selo oživi u ljeto. Sve što je u vidokrugu sela je jedinstveni doživljaj

divljine prirode.

Selo Lukomir na južnoj strani planine Bjelašnice je na visini od 1.469 m n/v na ivici nepristupačnog kanjona rijeke Rakitnice, preko 800 m iznad rijeke, posljednje zone divljine u Evropi. U planinskim selima Bosne i Hercegovine, u kamenim kućama pokrivenim trešnjevim drvetom, visoko u planinama, vrijeme je stalo. Da su ljudi tu živjeli stoljećima dokaz su jedinstveni u svijetu bosanskohercegovački sred-

njevjekovni nadgrobni spomenici - stećci.

Vidjeti Lukomir, veličanstveno Dugo polje na Bjelašnici, kanjon Rakitnice, planinu Visočicu na jugu sa čijeg vrha su jedino vidljivi svi vrhovi planina u Bosni i Hercegovini preko 2.000 m, je izazov ne samo za alpiniste, planinare, speleologe, sakupljače... nego i za sve one koji traže ljepotu, odmor ili doživljaj života sa prirodom. Sela južne Bjelašnice Lukomir, Čuhovići, Blaca... su zimi zavijana snijegom i nedostupna. Moguće vrijeme posjete je od aprila do oktobra.

U svijetu je mnogo izuzetnih mjesta. Neka od njih su posebno impresivna. Takvo je selo Lukomir, Zaštićeni kulturni krajolik, nadomak Sarajeva. U eko turističkom smislu selo još nije dovoljno valorizirano. Na temeljima bivše škole u selu je izgrađen objekat pogodan za interpretaciju područja kojim upravlja NVO GEA + i koji ima ambiciozne planove razvoja u cilju eko i kulturne valorizacije cijelog prostora.

Tura 1 dan – selo Lukomir (Karta Br.7)

Onaj ko se odluči krenuti makadamskim putem od hotela "Maršal" uz šumom obraslu sjevernu stranu Bjelašnice preko planinskog prevoja doživjet će klimatski obrt ali i jedan drugačiji svijet, divnu i originalnu ljepotu.

Automobilski, biciklistički ili pješački cilj je selo Umoljani od kojeg su po-

tom mogući slijedeći izbori: terenskim automobilom ili biciklom preko Dugog polja ili pješke preko Gradine u dva pravca. Prva mogućnost je pješke dolinom Studenog potoka i ivicom kanjona do sela Lukomir, a druga mogućnost je šetnja do sela preko vrha Obalj sa izuzetnim vidicima.

Vidjećete:

Impresivno Dugo polje na Bjelašnici, selo Lukomir - najviše selo u Evropi (cca 1.500 m n/v) u kojem je vrijeme stalo, kanjon Rijeke Rakitnice – posljednju zonu divljine u Evropi... Meandre Studenog potoka, tajanstveni srednjovjekovni bosanskohercegovački nadgrobni spomenik – stećak, nomadske stočare i autohtonog bosanskohercegovačkog pastirskog psa – Tornjaka...

Karta br. 7
Bjelašnica

vrh Obalj 1896m-tura br.12

Lukomir 1450m-tura br.13

R=1:25000

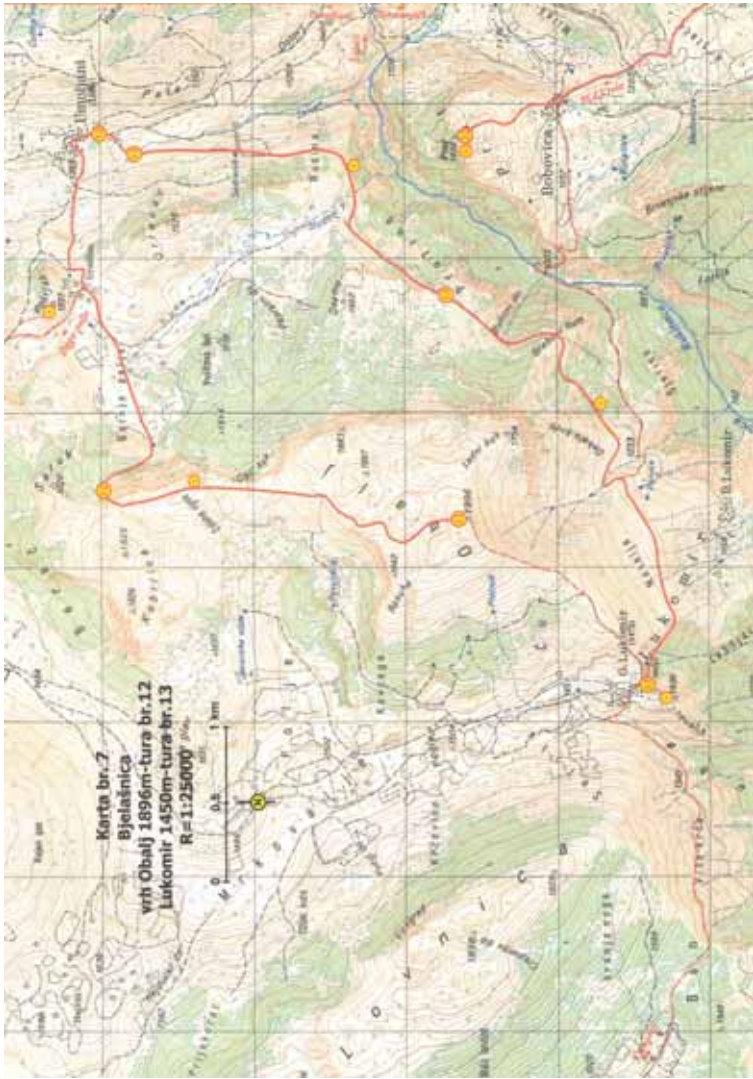

Foto safari, branje i sakupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova

Sportsko-rekreativne aktivnosti na otvorenom i zatvorenom prostoru i kulturne aktivnosti (ukomponirane kulturne karakteristike) su glavni uzrok turističkih kretanja.

Pored ovih opće poznatih tipskih aktivnosti postoje i tzv. netipske aktivnosti koje se takođe ubrajaju u turističke kao što su branje ljekovitog bilja, sakupljanje šumskih plodova, ornitološke i botaničke ture (foto safari), ekološki kursevi, geomorfološka ispitivanja i sl.

Prema katalogima BiH herbara Zemaljskog muzeja u Sarajevu u BiH je utvrđeno oko 5.134 vrsta, podvrsta i hibrida viših biljaka. Zabilježeno je preko 300 vrsta lišajeva čiji se broj procjenjuje na oko 1.000. Takođe se procjenjuje da u Bosni i Hercegovini živi oko 15-20 hiljada vrsta gljiva od kojih je do sada poznato svega

549 vrsta. To se može mjeriti samo sa bogatstvom tropskih i suptropskih područja. Mnoge od njih su izrazitog reliktnog karaktera, sa mnogobrojnim endemima.

Najbolje doba za sakupljanje gljiva i ljekovitog bilja je jesen, ali i ljeto na višim predjelima. Prava sredina za gljive su šume u kojima raste kesten, hrast i bor. Pojedine vrste, kao naprimjer vrganj, traže otvoren prostor. Teren treba da bude dovoljno vlažan, ni suviše, ni premalo, jer gljivama smeta hladnoća, velika vlaga i suša.

Uzalud ćemo tražiti gljive po suši ili po vjetru ili za vrijeme dugotrajnih kiša. Treba se ograničiti na mali broj poznatih vrsta. Zlatno pravilo je: ako sumnjaš odustani od te gljive. Gljive i ljekovito bilje se ne smiju brati čupanjem već podrezivanjem.

Prirodna cjelina Visočica sa Rakitnicom

... na jugu Kantona Sarajevo, sa ambijentalnim cjelinama (Čaklić, Jelenača i Tušila i selo Bobovica); arheološkim lokalitetima: (Gromile/Donja Tušila) i nekropoli stećaka u selu Pervizi; paleontološki: pećina Ledenica; hidrološki: vrela Bobovica, je izazov za poklonike prirode i ukomponovanih kulturnih karakteristika.

Tura 2 dana – pješaćenje na vrh svih vrhova u BiH

Prvi dan

Iznad kanjona Rakitnice na jugu, uzdiže se planina Visočica. Rakreativna staza, sjevernom stranom planine, vodi ivicom šume iznad sela Sinanovići sa izuzetno lijepim vidicima, potom dolinom Jelenača sa usponom do Mandinog vrela ispod vrha Puzim i dalje na vrh Crveni kuk (1733). Težina staze 1-2 stepena (lak put ili staza i teren bez staza) u prvom dijelu i 2-3 stepena (teren bez staza) u drugom dijelu.

Drugi dan

Početak pješačenja, južnom stranom planine, na vrh Visočice je sa nekropole stećaka (Police cca 1600 m), stjenovitim ogoljenim terenom, do visoravni sa malim jezerima i stećcima prema vrhu (Džamija, 1967 m) sa kojega je jedino moguć pogled na sve vrhove u Bosni i Hercegovini visoke preko dvije hiljade metara (Vranicu, Cincar, Vran, Čvrsnicu, Prenj, Bjelašnicu, Treskavicu, Leliju, Bregoč, Volujak, Maglić, Ljubišnju...). To je mjesto sakupljanja energije koju daje uzvišena ljepota bosanskohercegovačke prirode. Težina staze 2-3 stepena (teren bez staza i kamenjar).

Moguć silazak vozilima od Grušća polja i nastavak izleta do glečerskog Boračkog jezera.

Vidjećete:

Lijepi pejzaži iznad sela sjeverne Visočice; fascinantnu dolinu Jlenaču (cca 1300 m) koja je u proljeće jezero; uspon na vrh Crveni kuk (1733 m); nekropole stećaka; vrh Visočice sa jedinstvenim pogledom na vrhove planina u BiH; pogled sa ivice kanjona Rakitnice cca 1000 m iznad rijeke; glečersko Boračko jezero...

Karta br.10

Visočica

vrh Džamija 1967m-tura br.19

vrh Vito 1960m-tura br.20

R=1:25000

Stećak

Bosanskohercegovački srednjovjekovni nadgrobnji spomenik - jedinstven u svijetu

Tipično obilježje spomeničke baštine bosanskohercegovačkih prostora su nedvojbeno tajanstveni stećci. Iako ih ponekad nalazimo u zapadnim krajevima Srbije i Crne Gore ili u južnim dijelovima Hrvatske i Primorju (rubna područja srednjovjekovne bosanske države), njihov jedinstveni prostor i središnje područje je teritorija današnje države Bosne i Hercegovine.

Stećak je nominiran za upis na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO kao regionalni projekat. Dosadašnja istraživanja su pokazala da se najvjerovatniji raspon života stećaka kreće u vremenu od početka XIII stoljeća do početka XVI stoljeća.

Poljski knez Aleksander Sapieha je još 1802-1803 godine, zapisao poetsku inspiraciju koja nam sa ovih spomenika govori o ljepoti ptica sličnih Ibisu, o sablasnim priviđenjima fantastičnih životinja, o rijekama koje teku obasjane svjetlošću zvijezda, mjeseca i nebeskih sunaca, o oklopima viteškim, o turnirima, o kacigama, o konjima i o oružju, o trci gazela, medvjeda, pasa i kurjaka kroz beskrajnu množinu šuma, pejzaža i daljina, uokvirenih dekorativnim konopom bosanskih mrtvačkih monolita.

Naučnik Šefik Bešliagić je stečke podijelio na dvije glavne kategorije: ležeće i stojeće stečke. Ležeći su ploče, sanduci (sa i bez postolja) i sljemenjaci (sa i bez postolja). Stojeći su stubovi i krstače (kojih ima 324). U odnosu na ukupan broj stećaka broj krstača iznosi svega 0,5%, a karakteristične su za Hercegovinu, naročito za krajeve oko Bileće, Gacka i Nevesinja.

Velika svjetska zagonetka stećka su raznovrsni isklesani reljefni motivi. Do sada niko nije uspio objasniti porijeklo i značenje tih motiva. Šefik Bešliagić ih je podijelio u tri glavne skupine i to na one koji djeluju kao dekoracija, na skupinu koja ima simboličko značenje i na skupinu figura i figuralnih kompozicija. Jedan od najčešćih simbola na stećcima su sunce, polumjesec i zvijezda.

«Kod nekih naših građana pojava polumjeseca na stećku i nehotimično asocira na polumjesec kao islamski amblem, pa je potrebno napomenuti da je polumjesec kod naših Muslimana došao sa Osmanlijama, a da su ga oni preuzeli od Vizantije nakon osvajanja Carigrada» - Šefik Bešliagić, istraživač stećaka.

Novinar i istraživač Šefko Kadrić piše: "Švedski historičar Hans Furuhaugen naglašava da je Crkva bosanska inspirirala protestantizam u Europi.

Neoprostivi grijeh, vjerovatno šizmatičke Crkve bosanske koju su proglašavali bogumilskom (istočna hereza) ili patarenskom (zapadna hereza) su bile optužbe za nepriznavanje istočne (pravoslavne) ili zapadne

(katoličke) crkve. Ostaje nesporna činjenica da je spomenička baština srednjovjekovne Bosanske države davno prešla granice ovih prostora i oplemenila civilizacijske tekovine svijeta.

Najveći hrvatski književnik Miroslav Krleža je zabilježio: "Neka oprost gospođa Europa, ona nema spomenike kulture. Pleme Inka u Americi ima spomenike. Egipat ima prave spomenike kulture. Neka oprost gospođa Europa, samo Bosna ima spomenike. Stećke. Šta je stećak? Oličenje gorštaka Bosanca! Šta radi Bosanac na stećku? Stoji uspravno! Digao glavu, digao ruku! Ali nigdje, nikad, niko nije pronašao stećak na kome Bosanac kleči i moli. Na kom je prikazan kao sužanj... Na stećcima su davno uklesane poruke onog i onakvog svijeta o kom moderna Evropa danas sanja".

Zapanjujuća je činjenica da se uz nesporne utjecaje sa istoka i zapada Evrope, tih vremena, u Bosni i Hercegovini razvila autohtona kultura koja se zadržala nekoliko stoljeća, a potom nestala, određivši usud zemlje.

Tajanstveni kameni spomenici ljudi, čiji su duhovni prvaci sebe nazivali "dobri hristjani", "dobri ljudi", "dobri bošnjani"... će i na dalje ostati izvor mnogih nagađanja i teorija.

Vidjećete:

Nekropolu stećaka u selu Umoljani, nekropole u selima Prečani, Obla Brda, Šabići ...

Trideset nekropola u Bosni i Hercegovini i pograničnim dijelovima Srbije, Crne Gore i Hrvatske je pred upisom na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO.

Tura 2 dana – pješaćenje ili biciklom Olimpijskim planinama Bjelašnicom i Igmanom

Olimpijske planine iznad Sarajeva predstavljaju vododjelnicu crnomorskog i jadranskog sliva ali i granicu uticaja mediteranske i kontinentalne klime. Od Bjelašnice na sjeveru do Mostara na jugu, postoji obilježena biciklistička staza.

Vidjećete:

Veliko i Malo Polje (cca 1200 m) na Igmanu, borilišta za nordijske discipline; ski centar za alpsko skijanje i prašumu Ravnu valu...

Tura 1 dan – pješaćenje “Putem srebrene lisice”

Prva mogućnost:

Pješaćenje od Babinog Dola pored pećine Klokočevica do Kamenog amfiteatra na Javorovom Dolu.

Druga mogućnost:

Uspon pješke (cca 1300 m) markiranim stazom (ili sjedežnicom) od Štinjeg Dola koja se uspinje crnogoričnom šumom do visine od cca 1680 m n/v (međustanica). Iznad posmatrača uzdižu se vrhovi Bjelašnice preko dvije hiljade metara, na kojima se skijalo još krajem XIX stoljeća, a ispod u dolini je ski centar (cca 1300 m n/v).

Šetnja sjevernim obroncima planine do planinarskog bivka, a potom silazak kroz šumu (Josipovom stazom

cca 3 km) pored prašume Ravna vala i dalje do mjesta za piknik na Velikom Polju na Igmanu ili nazad do Babina Dola.

Težina staze 1-2 stepena (lak put ili staza i teren bez staza).

Vidjećete:

- Skijalište od kraja XIX stoljeća.
- Olimpijske staze za alpske discipline za muškarce.
- Prašumu Ravnu valu.
- Veliko Polje na Igmanu, borilište za nordijske discipline i mjesto nekadašnjeg uzgoja srebrenih lisica.

Karta br. 6
Bjelashnica
vrh Opservatorija 2067m
tura br. 10 i 11
R=1:25000

Mala planinarska top lista

Hodanje markiranim planinskim stazama je najpopularnija disciplina u prirodi na svijetu. Pokret propagira duh humanosti, poštovanja i ljubavi prema prirodi i prirodnoj baštini.

- 1. Visočica** – PD „Vrelo“ cca 1.200 mnv. - pravac selo Sinanovići - dolina Jelenača - Mandino vrelo - nekropola - vrh Džamija 1967 mnv. 5-6,00 sati (markacija je slabo vidljiva) težina staze - stepen 3°.
- 2. Visočica** – Planinarski dom „Vrelo“ (1.200 mnv), a potom po izboru vrhovi:
 - Crveni kuk 1733 mnv. 2,30 sati - težina staze 2°.
 - Vrh Vito 1960 mnv. 2,30-3,00 sata – težina staze 3°
 - Vrh Drstva 1808 mnv 2,30-3,00 sati – težina staze 2°
 - Vrh Prut 1436 mnv 2,30 sati – težina staze 1°.
- 3. Trebević** - Brus (1.100 mnv)- Dobre vode - vrh Trebevića 1670 mnv. 2,5 sati – težina staze 1°
- 4. Bjelašnica** - Umoljani (1353 mnv)- Studeni potok - Kanjon Rakitnice – Lukomir (1472 mnv) 3,5 sati težina staze 1°.
- 5. Ozren** - Skakavac (1.100 mnv) - Crepoljsko (1.524 nmv) 3,00 sata - težina staze 2° ili Skakavac (1.100 mnv) - vrh Bukovik (1.534 nmv) 1,00 sata - težina 1°

Za sve navedene ture se preporučuje angažiranje planinskog vodiča.

Težina staze – od 1 do 5 stepeni na osnovu kojih se može izračunavati vrijeme potrebno za prelazak određene razdaljine i to:

Tabela koeficijenata težine po R. Afonso:

• Lak put ili staza	u usponu 12 u padu 8,5 –	stepen 1
• Teren bez staza	u usponu 13 u padu 7,4 –	stepen 2
• Težak put ili staza	u usponu 13 u padu 10 –	stepen 3
• Kamenjar	u usponu 15 u padu 7 –	stepen 4
• Snijeg	u usponu 16 u padu 10 –	stepen 5

Vrijeme potrebno da se određena staza pređe može se izračunati (u minutama) ako se saberu dužine (u km) i visinska razlika (u stotinama metara) i sve to pomnoži sa koeficijentom težine puta prema datoj tabeli; primjer:

Od x do y ima ukupno 8 km puta i lakih prečica sa 200 m visinske razlike. Račun iznosi: $(8 + 2) \times 12 = 120$ min. ili 2 sata.

Isto rastojanje u silasku, uzevši koeficijent dat u tabeli iznosi:

$(8 + 2) \times 8,5 = 85$ min. ili manje od sat i trideset minuta.

Na strmim usponima uz ujednačeni tempo hodanja, prosječni hodač za jedan sat savlada oko 300 m visinske razlike, a u silasku oko 500 do 800 m. Međutim, silazak često može biti mnogo teži. Posebno su opasni silasci planinskim biciklom po oštrom kamenju. Štapovi za hodanje rasterećuju zglobove na nogama i u posljednje vrijeme su sastavni dio obavezne opreme.

Pećine

Pomen o bosanskohercegovačkim špiljama nalazimo kod rimskog historičara Plinija koji pominje pećinu Vjetrenicu.

Vjerovatno jedna od prvih pećina u Bosni i Hercegovini, koja je bila uređena za posjete je bila pećina Klokočevica na Babinom Dolu na Bjelašnici. Krajem XIX stoljeća izgrađene su stepenice od lomljenog kamena u dužini od 30-tak metara, koje vode od ulaza do male zaravni na sredini pećine odakle je moguće pogledom obuhvatiti cijelu dvoranu. Kamene stepenice su se sačuvale do danas.

Kustos Zemaljskog muzeja Franjo Fijala 1892. godine, u «Glasniku Zemaljskog muzeja» opisuje pećinu Megaru na Bjelašnici i Marinovu pećinu kod Rogušića (pećina Orlovača kraj Sumbulovca).

Za buduće generacije planinara speleologa ostalo je veliko polje rada da istraže široke prostore BiH.

Zaštićeni pejzaž Bijambare

Zaštićeni pejzaž "Bijambare" obuhvata površinu od 497 ha i ustanovljen je u cilju očuvanja pejzaža, naučnog istraživanja, ekološke edukacije i vaspitanja, te rekreacije i turizma.

Unutar zaštićenog područja postoji slijedeća infrastruktura:

- Skoro 400 metara turističke staze unutar Srednje bijambarske pećine.
- Biciklistička, obrazovna i šumska

staza.

- Područje opremljeno planinskim mobilijarom za boravak u prirodi, te igrališta za djecu (Drveni grad).
- Izvanredne mogućnosti za avanturiste i ljubitelje prirode, te za relaksaciju i odmor cijele porodice.
- U periodu 15.4. - 30.11. ulaz u Srednju bijambarsku pećinu s vodičem je radnim danom u 12 i 14 sati, a vikendom u 11, 13 i 15 sati. Izvan ovog perioda ciljane grupe ulaze po najavi i dogovoru. Kupovina ulaznice je jedino moguća na info-punktu Bijambara.

Prirodna baština - geomorfološki spomenici

Srednja (Glavna) Bijambarska pećina je najduža, najatraktivnija i najviše istražena pećina. Ulaz u pećinu leži na 945 m n/v i udaljen je oko 150 m uređenom strmom stazom od edukativno-interpretativnog centra.

Dužina pećine je 420 m koliko ima uređenih osvijetljenih staza a koje prolaze kroz 4 povezane dvorane od kojih je posljednja i najveća, zbog odlične akustičnosti, nazvana "Muzička dvorana".

Po svojim ukrasima, najraznovrsnijim po veličini, obliku i boji, ova dvorana spada među najljepše ukrase našeg podzemlja. Temperatura zraka je slabo podložna vanjskim kolebanjima i unutar pećine se kreće u rasponu od 4-6°C, relativna vlažnost je vrlo visoka i rezultat je slabe cirkulacije između vanjskog prostora i unutrašnjosti pećine.

Gornja Bijambarska

Pećina se nalazi iznad i desno od Glavne pećine na udaljenosti cca 60 m. Ulaz na 973m n/v otkriva jedno veće pećinsko proširenje iza kojeg se nastavljaju 2 pojedinačna hodnika u pravcu S-Z i S-I. Široko predvorje orijentisano prema jugozapadu je suho i bogato osvijetljeno pa pogodno kao prahistorijsko sklonište. Ova pećina je značajno arheološko nalazište. Stratigrafsko-paleontološki nalazi slojeva iz istraživačkih sondi su pokazala materijalne ostatke životinja iz ledenog doba i pećinskih ljudi iz doba paleolita.

Donja Bijambarska

Pećina je ustvari aktivni ponor potoka Brodić. Leži južno-jugozapadno od srednje pećine na udaljenosti oko 100 m, na koti 915 n.v. Visinska razlika prema Srednjoj pećini je 30 m i ona je hipsometrijski niža od ponora Bjelila. Njeni oblici podsjećaju na tipičnu evoluciju u uvjetima otvorenog kanala. Osim ulaznog prostora ostatak pećine je vrlo uzak, dužina kanala je oko 60 m.

Šurina pećina

Locirana na oko 600 m od Srednje pećine u pravcu sjevero-istok. Od otvora se pruža oko 40 m dubok kanal, na čijem dnu se nalazi snijeg do kasno u ljeto. Vertikalni kanal se pri dnu proširuje u jednu prostoriju - dvoranu čije dno je djelimično prekriveno debelom kalcitnom korom. Do pećine se prolazi ispod kamenog svoda pred kojim je manja vrtača. Objekat je nenarušen, prolaz obrastao brojnim endemičnim i reliktnim biljnim vrstama, nedovoljno istražen i nije topografski snimljen, a ulaz je nepodesan za posjetioce.

Dimšina pećina

Nalazi se kod ponora Bjelila uz put za Bijambarske pećine. Ima širok kanal visine 2 m koji odmah nakon ulaza postaje vrlo strm. Položaj ove pećine pokazuje da je ona u nedavnoj geološkoj prošlosti imala ulogu ponora koji je drenirao vodu Bjelila i pritoka. Istu ulogu je preuzeo sadašnji ponor nakon što je snižen erozioni nivo rječice Bjelila. Iz mape ovog područja se vidi da se Đuričina i Dimšina pećina djelimično prepliću. Novim speleološkim istraživanjima, tokom 2006. godine registrovane su još tri pećine (Ledenjača, Ledenica, Nova pećina).

U Sumbulovcu (Mokro, RS) nadomak Sarajeva, za posjete je otvorene atraktivna pećina Orlovača, stanište izumrlog špiljskog medvjeda.

Pravila za ponašanje u prirodi

“Uvijek pozdravi prijatelja kad ga sretnoš ili prolaziš pored njega, pozdravi čak i stranca na osamljenom mjestu. Poštuj sve ljude i ne klanjaj se nikome” - poglavica Tecumseh, Shawnee.

Krici i urlikanje u šumi uznemiruju životinje. U planinama važi zakon “Kako vičeš u šumi tako ti šuma odjekuje”. Ovog pravila se treba pridržavati i u saobraćanju sa stanovnicima kraja.

Poslije boravka u planini korišteni prostor valja ostavljati očišćen. Loženje vatre dijelovima plotova i ograda je krađa. U planinama, zbog erozije tla, strogo je zabranjena vožnja vozilima (automobilima, terenskim vozilima, planinskim biciklima...) mimo utvrđenih puteva i staza. Stanovnici planina žive teško i sve što imaju to im priroda daje. To uvijek treba imati na umu.

Pravilo je da se u planinu ne ide sam. Najveći broj nesreća se desio zbog banalnih spleta okolnosti.

Opasnost od zaostalih minsko-eksplozivnih sredstava

U Bosni i Hercegovini do sada od mina nije stradao i neće stradati ni jedan turista ukoliko se bude pridržavao zakona i pravila kretanja u prirodi.

Nigdje u Evropi nije dozvoljeno pješačenje, vožnja planinskim biciklima, vožnja džipovima, konjima, turno skijama... mimo strogo utvrđenih i obilježenih staza, a lov i ribolov na za to određenim mjestima.

Ponašanje na biciklističkim stazama

Pravila IMBA (The International Mountain Bicycling Association)

- Vozi samo otvorenim stazama
Poštuj zatvorene ceste i staze (pitaj ako nisi siguran). Izbjegavaj neovlašteni prijelaz preko privatnog posjeda.
- Ne ostavljaj tragove
Budi obziran prema tlu ispod kotača. Vozi uz najmanji moguću uticaj na stazu. Ostani na postojećoj stazi i ne traži nove. Ne sijeci okuke.
- Zadrži nadzor nad biciklom
I trenutak nepažnje može uzrokovati probleme. Poštuj uredbe i preporuke o brzini za bicikliste.
- Uvijek daj prednost
Najavi svoj dolazak dovoljno rano. Prijateljski pozdrav ili zvonice su pristojan gest. Ne plaši druge.
- Nikada ne plaši životinje
Svaku životinju uznemiri nenajavljeni, nagli pokret ili buka. To može biti opasno ! Tjeranje stoke u trk i uzbunjivanje divljih životinja ozbiljan je prekršaj.
- Planiraj unaprijed
Moraš poznavati svoju opremu, svoje sposobnosti i kraj kroz koji se voziš, pripremi se primjereno. Ni na trenutak ne računaj na druge. Uvijek nosi kacigu i primjerenu sigurnosnu opremu.

Bazna oprema podrazumijeva:

- jedan ruksak od savremenih materijala zapremine 30 l;
- cipele za pješčenje;
- nepromočiva jakna;
- kišobran na sklapanje;
- termo prsluk;
- par rukavica;
- kompas;
- dva teleskopska štapa
- kapa za sunce;
- čuturica;
- karta regiona(za grupe bez vodiča);
- krema za sunce;
- sunčane naočale;
- kutija hitne pomoći;
- planinarski nož;
- program ture, itinerer;

10 pravila za ponašanje u prirodi po M. Franjkoviću:

- Ne oštećujte drveće i grmlje;
- Divite se divljem cvijeću, ali ga ne trgajte;
- Ostavite životinje na miru;
- Spriječite šumske požare;
- Svoje otpatke ponesite sa sobom;
- Ne narušavajte mir i tišinu u prirodi;
- Parkirajte svoja kola samo na za to određena mjesta;
- Nemojte čistiti svoja kola u prirodi;
- Poštujte zakonske propise i lokalna uputstva;
- Ponašajte se u prirodi kao civiliziran i odgovoran čovjek;

Impresium

Izdavač:

Za idavača:

Autor i redaktor
Zoran Bibanović

Fotografije
Irena Bibanović, Zijo Omerović, JKP
Parkovi prirode KS...

Koncept i dizajn
Wigwam travel & consulting, Kemal
Grbo

DTP
Kemal Grbo

